

Onheilstij

Omslagfoto

Nabij fort Bakkerskil, Voorjaar 1940

Soldaten van fort Bakkerskil hebben in het voorjaar van 1940 de Papsluis opengezet. Het inundatiewater zet de polders van het Land van Altena blank.

(foto familie Van Diemen)

Leendert van der Valk

Onheilstij

De laatste jaren van de
Nieuwe Hollandse Waterlinie

Uitgeverij Carrera, Amsterdam 2011

Dit boek is mede mogelijk gemaakt door Projectbureau
Nieuwe Hollandse Waterlinie

**HOLLANDSE
WATERLINIE
NATIONAAL PROJECT**

Eerste druk oktober 2010
Tweede druk maart 2011

© 2011 Leendert van der Valk en Uitgeverij Carrera, Amsterdam
Omslagontwerp Riesenkind
Cartografie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Bart Broex
Foto auteur Geert Snoeijer
Opmaak binnenwerk Mat-Zet bv, Soest

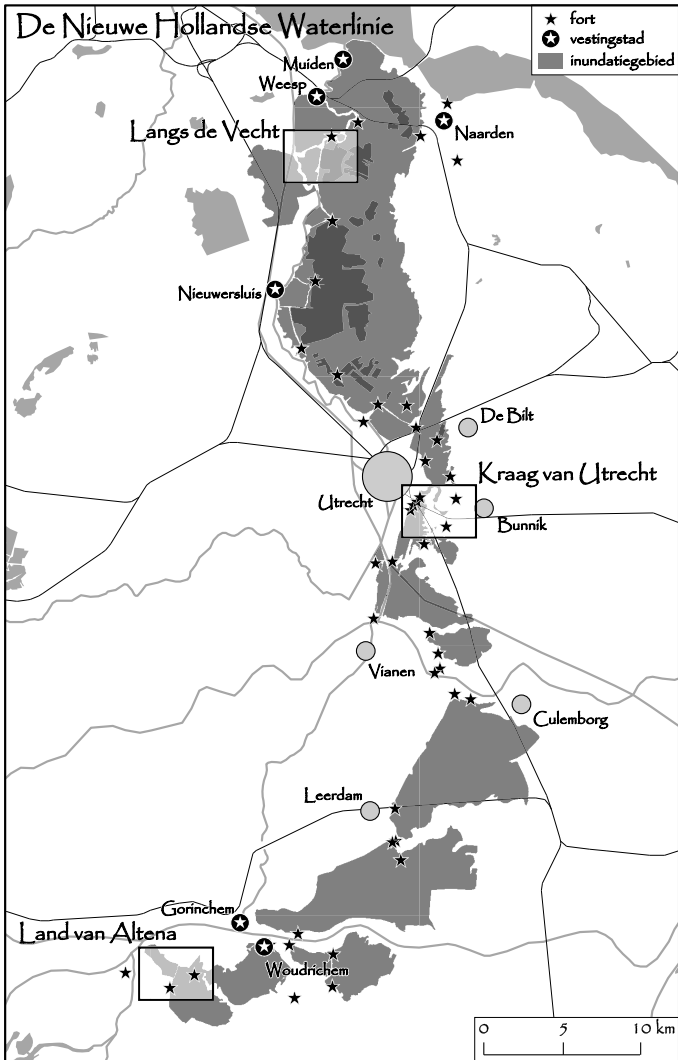
ISBN 978 90 488 0321 7
NUR 680

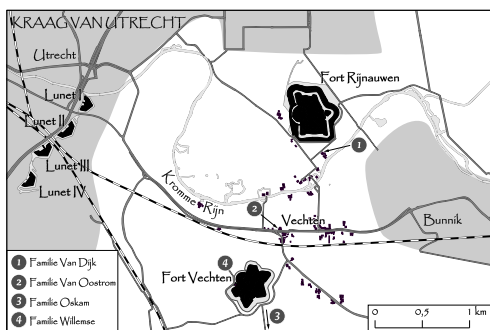
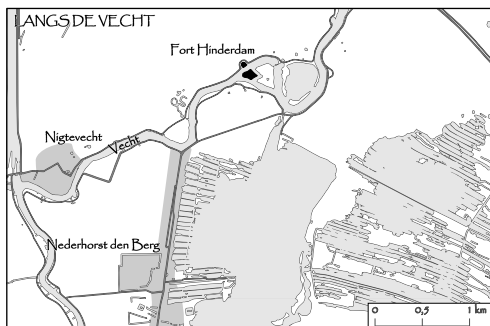
www.uitgeverijcarrera.nl
www.leendertvandervalk.nl
www.hollandsewaterlinie.nl

Carrera is een imprint van Dutch Media Uitgevers bv

Verdedigingslinies in Nederland

DEEL I

- Nazomer 1939 -

Een onneembare hindernis

Land van Altena

Er lagen plassen in het weiland. De warmte was uit de lucht geregend; vannacht zou het eindelijk weer eens koel worden. Cees Dekker zag de onweersbui naar het westen wegtrekken. Vanuit het oosten werd de lucht schoongeveegd door een dunne, kalme wind, net sterk genoeg om op te kunnen draaien. Cees spande de zeilen op de enden, maakte het rad los en kruide de kop van de molen op de wind. Binnenin hoorde hij het systeem van grote houten raderen in beweging komen.

De Zandwijkse molen deed al 240 jaar dienst. Ooit stonden er zes wipmolens in deze polders, nu nog maar twee; de andere waren vervangen door dieselgemalen. Cees had er ook zo een staan, maar zolang het nog hard genoeg waaide, zette hij die niet aan. Dat had het waterschap ook liever: wind was gratis. Hij zette zijn pet af, wiste het zweet weg en stak zijn duimen achter de band van zijn broek. De wind kreeg vat op de wieken en de schoepen van het waterrad vulden zich met hapjes water uit de poldersloot. Er was nu weinig meer te doen dan wachten tot het peil was gezakt naar de wit-

te streep van een meter onder NAP op de blauwe peilschaal. Niet alles hoefde droog, er moest genoeg zakwater in de polder blijven voor het droge gras.

Het polderland had dagenlang loom liggen opwarmen onder de zon. Alleen op avonden als deze wilde het nog wel eens regenen, en dan viel er veel. Als zo'n bui was uitgeraasd, liep Cees van het kleine houten huis waar hij met zijn ouders, broers en zussen woonde naar de molen, een paar honderd meter verderop, aan de andere kant van de dijk. Zijn vader was molenaar Tun Dekker, die het vak weer van zijn vader had geleerd. Behalve droogmalers waren de Dekkers ook boeren: ze hadden zes koeien en veertien hectare land. Van zijn vader had Cees al vroeg geleerd de wind en de wolken te lezen. Steeds vaker nam hij, een sterke kerel van zeventien, het molenaarswerk van zijn oude vader over.

Het zag er niet naar uit dat de wind vanavond nog zou omslaan – Cees ging een rustig nachtje tegemoet. Binnen was een hok van drie bij drie meter met een open haard voor de winter, twee stoelen en een tafeltje. Je kon er een tukje doen als het weer het toeliet. Maar Cees bleef liever buiten zolang het kon, meefluitend met het vertrouwde concert van de wind, het riet en het gepiep van de houten tandwielen op de maat van het geplons van de schoepen. Het scheprad bracht het water naar de boezem, de afwateringsplas voor de molen. Van daar vloeide het via een duiker onder de dijk door naar de ringgracht van Fort Altena en verder naar het hoofdemaal in Nieuwendijk, om uiteindelijk in de Merwede uit te komen. Zo maalde hij de plassen uit het weiland.

In heel Nederland lagen dit soort afwateringssystemen. Maar de polder van Cees was anders dan andere; dit was een militaire polder en niet bedoeld om eeuwig droog te blijven; hij moest juist ook snel kunnen onderlopen. Door Midden-

Nederland lag van noord tot zuid een netwerk van sluizen, dijken, sloten en zo'n negentig militaire 'inundatiepolders'. Tezamen met tientallen forten en honderden kleinere versterkingen vormden die waterwerken een ingenieus verdedigingswerk over een lengte van 85 kilometer: de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Als de legertop dat wilde, kon hier in een paar dagen een strook water gevormd worden die te diep was voor soldaten te voet en te ondiep voor boten. De Waterlinie gold als een onneembare hindernis, een succesformule in de Nederlandse krijgsgeschiedenis. De inundaties beschermden het westen, het economisch hart van het land, tegen militaire dreiging uit het oosten.

Zoals dat gaat met militaire systemen, werkte het alleen als iedereen zijn taak uitvoerde. Als een sluiswachter zou verzaaken of een molenaar zou blijven malen, zouden er gaten in de verdediging ontstaan: droge corridors waar de vijand de linie kon doorkruisen. Langs die hele strook van Muiden tot aan de Biesbosch woonden mensen zoals Cees, die essentiële schakels waren in de natte landsverdediging. Vaag was Cees zich dat bewust. Hij wist dat er een moment kon komen waarop hij niet meer mocht malen, en dat het dan goed mis was. Maar als hij maalde waren zijn gedachten niet bij naderend onheil. Dan waren ze ver weg, bij de wolken die hij in de gaten hield. Of heel dichtbij, bij het water rondom de molen.

Het was hem evenwel niet ontgaan dat er deze nazomer van 1939 iets op til was. Hij had vanaf zijn molen gezien dat er de laatste dagen van alles was veranderd op fort Altena, het mysterieuze bouwwerk dat op nog geen honderd meter van de molen lag en onderdeel was van diezelfde Waterlinie. Van de ene op de andere dag wemelde het er ineens van de soldaten. Toch had Cees niet het idee dat het menens was. Zolang hij nog draaide, beredeneerde hij, was er geen reden tot paniek. En hij draaide nog.

Al die soldaten waren wel degelijk een voorbode van ingrijpende veranderingen in het leven van Cees Dekker. Ook zij waren een essentiële schakel in de Waterlinie, één die pas zichtbaar werd als de vrede werd bedreigd. Tijdens deze zomer van 1939 was steeds duidelijker geworden dat Duitsland onder Hitler was uitgegroeid tot een agressieve oorlogsnatie. Daarom had de regering eerst op 24 augustus 1939 de voormobilisatie en daarna op 28 augustus de algemene mobilisatie afgekondigd. Opperbevelhebber Izaak Herman Reynders bereidde de landsverdediging voor. Nederland wilde neutraal blijven, maar moest tegelijk rekening houden met een schending van die neutraliteit. Ruim een kwart miljoen soldaten hadden een oproep thuis ontvangen, of namen kennis van de mobilisatie via de radio, kranten en aanplakbiljetten op straat.

De Burgemeester van... roept, in opdracht van de Regeering, op om zich met spoed in werkelijken dienst te begeben: Bij de Landmacht en bij de Zeemacht: de niet in werkelijken dienst zijnde gewone dienstplichtigen, die behooren tot één der lichten 1924 tot en met 1939.

Meteen de volgende dag, 29 augustus, stroomden de stations vol met mannen op weg naar hun legerplek. Gisteren waren ze nog boer, kantoorklerk of postbode, nu waren ze plotseling soldaat. Ondanks de zorgen om achtergelaten gezinnen en werkzaamheden heerste er een opgewonden, bijna vrolijke spanning onder de soldaten. Overal in het land werden schoolgebouwen en stallen in gebruik genomen voor inkwartiering. Om de gebrekkige uitrusting van het leger aan te vullen, vorderden de soldaten paarden, fietsen en auto's.

Een aantal soldaten werd naar de grens van Nederland gestuurd, naar linies langs de IJssel en Maas, maar de meesten

kwamen op meer landinwaarts gelegen linies terecht, voornamelijk de Peel-Raamstelling en de Grebbelinie. Op de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die daar weer achter lag, werden nog eens tienduizenden soldaten gelegerd. Zo ontstond er een getrapte verdediging, met de Waterlinie als sluitstuk. Uiteindelijk was alles gericht op bescherming van het land dat achter de Waterlinie lag; grofweg de provincies Utrecht, Zuid-Holland en Noord-Holland. In legerkringen heette dit heiligdom de Vesting Holland. Als de Vesting viel, was Nederland verloren. Die moest tot de laatste man beschermd worden.

Fort Altena was zo'n legerplek op de Nieuwe Hollandse Waterlinie, een strategisch punt in het Nederlandse strijdplan. Het sloot de weg van Breda naar Gorinchem en Utrecht af en bewaakte de Uppelsedijk waarlangs Cees Dekker woonde. Het heette een fort, maar vanaf de molen gezien was het alles bij elkaar niet meer dan een ophoging in het landschap, een groene bult met water eromheen. De bewoners van het dorpje aan de Uppelsedijk – zestig huizen, drie cafés, twee fietsenmakers, een schoenmaker en een smid – wisten niet anders dan dat het daar lag, aan het einde van de dijk. En dat je er niet mocht komen.

Aan de noordwestzijde van het fort bevond zich de ingang; daar kon je zien dat er onder die heuvels gewelven zaten, waarin manschappen konden verblijven en kruut en wapens konden worden opgeslagen. In het huis ernaast woonde de fortwachter, die in vredestijd de omgeving inspecteerde, altijd beducht voor illegale bouwsels.

Toen Cees' vader ooit een nieuw hekje op zijn land had neergezet, had hij direct bezoek gekregen van fortwachter Sterkenburg. 'Ik zie dat je weer aan het sodemieteren bent geweest, Dekker. Je moet daar een vergunning voor aanvragen.'

Alles wat in een straal van een kilometer om het fort ge-

bouwd werd, moest goedgekeurd worden door Defensie, 'om het schootsveld vrij te houden'. Het klonk dreigend en de bewoners schikten zich naar de aanwijzingen van de fortwachter. Toch bleef het onduidelijk waar en op wie er precies geschoten zou moeten worden. Ach, niet vragen maar werken. Er was genoeg te doen in Land van Altena. Elke dag moest er gemolken en gemalen worden, of moesten er wilgentenen worden geoogst uit de grienden van de Biesbosch.

In deze nazomer van 1939 werd de boerenroutine in het dorpje Uppel verstoord toen de gemeenschap er plotseling tientallen jongemannen uit het hele land bij kreeg. De soldaten liepen over de dijk voor een praatje: ze hadden niet veel te doen, al vanaf dag één verveelden ze zich. Ze zongen veel en luid en gingen graag naar de kroeg. Slapen deden ze op het fort, in de barakken of onder de vochtige koude gewelven.

Op een zondagmiddag was Cees de dieren aan het voeren toen er een soldaat kwam aanwandelen. Hij zag Cees bezig met de koeien en riep: 'Hé maatje, doen ze het nogal?'

'Komde gij maar eens kijken', zei Cees.

De soldaat bleek van boerenkomst uit Limburg en kon goed met de beesten overweg. Sinds die dag kwam hij elke avond langs, samen met twee onderofficieren uit Delft en Den Haag. Ook de kok van het fort, een slager uit Hilversum, liep 's avonds vaak aan. Ze zetten hun geweer tegen de muur en dronken een kop koffie of een borrel. Cees' vader haalde herinneringen op aan de vorige oorlog en ze bespraken de nieuwtjes uit het dorp en van het fort. Op een avond brachten de soldaten een radio mee. Samen met het gezin zongen ze de liedjes van de *Bonte Dinsdagavondtrein*. Pas na tien uur werd het weer rustig, dan moesten de soldaten terug zijn op het fort.

Over de oorlogsdreiging werd niet gesproken. Cees vroeg er ook niet naar. Hij bemoeide zich niet met politiek. Natuurlijk, hij had gehoord over Hitler, die eerst Oostenrijk en daarna Tsjechoslowakije had ingelijfd. Op 1 september 1939 was Duitsland ook Polen binnengevallen. En Cees wist dat Anton Mussert, een onderwijzerszoon uit buurdorp Werkendam, een partij leidde die Hitlers gedachtegoed steunde. Maar liever concentreerde hij zich op de wolken en de wind. Die kwamen al dagenlang zwakjes uit het oosten. Als de schemer inviel, schoten de zwaluwen piepend terug in hun nesten onder de molenkap, vleermuizen namen de jacht op insecten van ze over. Aan de andere kant van de dijk konden de mannen op het fort de slaap niet vatten, geplaagd door heimwee, zorgen over hun eigen bedrijf en de zweetgeur van dertig man in één ruimte.

Cees zat tegen de molen aan geleund en prees zich gelukkig dat hij niet het leger in hoefde. Iemand moest tenslotte malen.

Derk Blom was ongeveer even oud als Cees Dekker en woonde anderhalve kilometer verderop, ook in het Waterliniegebied. Ook hij zou in de voetsporen van zijn vader treden. Toch lagen hun werelden ver uiteen. Derk was de zoon van een oud-militair die nu als fortwachter van het meest zuidelijke Waterliniewerk, fort Bakkerskil, van zijn pensioen genoot. Behalve fortwachter was Derk senior ook onbezoldigd veldwachter. Hij had nog gevochten in Nederlands Indië van 1901 tot 1907 en was onderscheiden met een militaire Ridderorde.

De dreiging van de oosterbuur kwam regelmatig ter sprake aan de keukentafel in huize Blom. Al in 1933 had Derk zijn vader boven zijn krant horen brommen: 'Daar komen

problemen van.' Hitler was toen Rijkskanselier geworden. Daarna was zijn macht alleen maar uitgebreid, en de dictator had er geen geheim van gemaakt dat Duitsland te klein was voor zijn ambities.

Deze zomer waren er op de dijk bij Derk vrachtwagens verschenen met materiaal voor funderingen van schuilplaatsen van gewapend beton. Nederland versterkte haar linies en dus ook fort Bakkerskil. Dikke betonnen palen werden onder aan de dijk de grond in geheid. In de borstwering van het fort werden fundamenteën voor een machinegeweerpost gelegd.

Via de radio had Derk op 28 augustus vernomen dat de krijgsmacht was gemobiliseerd. Met dat bericht in zijn hoofd liep hij op deze warme augustusdag naar de sluis achter het fort om de stand van het water op te nemen. De Papsluis was een ingenieuze waaiersluis uit 1815, die ook tegen hoog water in geopend kon worden om in tijden van dreiging de inundatie tot op de centimeter nauwkeurig te kunnen regelen. Als fortwachter moest zijn vader de stand elke dag op een kaart noteren en die opsturen aan de Eerstaanwezend Ingenieur der Genie in Gorinchem. Derk was al over het hek gesprongen toen hij een soldaat bij de sluis hoorde roepen: 'Op de weg blijven, jongeman!' Het was de eerste gemobiliseerde soldaat die Derk zag. Een dag later waren ze overal.

De Bloms hadden ze dus al verwacht, de veertig grenadiers van het 23e Regiment Infanterie die voor de brug van fort Bakkerskil stonden. Ze waren van het regiment dat ook op fort Altena zat en in de andere twee Brabantse Waterlinieforten, Giessen en Steurgat. Het waren voornamelijk dertigers, want de Waterlinie werd bezet door reservisten. Het was een bont gezelschap; schoolmeesters en winkeliers stonden onwennig met een geweer in de handen. Niet een soldaat leek zijn grijsgroene uniform echt te passen. Kantoor-

klerken zwommen erin en de Limburgse kompels knapten er bijna uit. Van ernst was bij de soldaten weinig te merken. Het had iets weg van een schoolreisje. Ze wilden nu wel eens zien hoe dat fort van hen eruitzag.

Niemand kende het fort beter dan Derk. In 1931 waren hij, zijn vader, stiefmoeder en opa Blom van Apeldoorn naar de fortwachterswoning op het 'Werk aan de Bakkerskil' verhuisd. Hij groeide op in die grillige omgeving. Hier begon de Biesbosch; het getij bepaalde er van oudsher de loop der dingen. Bij eb vielen de boten van de vissers droog in het slijk langs de oevers van de kreken, bij vloed zochten de vriendwerkers beschutting in hun armetierige hutten.

In die eerste jaren bracht Derk veel tijd door in de roeiboot die hij van zijn opa, een gepensioneerde scheepstimmerman, had gekregen. Oneindig veel rondjes had hij door de fortgracht geroeid. In het voorjaar ontdekte hij in de rietkragen nesten van meerkoeten, waterhoentjes en karrekieten. Soms zag hij roerdompen en aalscholvers vissen, hoorde hij bosuilen roepen vanuit de wilgen en als hij een hoog 'tie' hoorde en een blauwe schicht langs de oever zag gaan, wist hij dat het ijsvogeltje op weg was naar zijn nest in de wal van de boezem. Tijdens hete zomers had hij met een fietsband om zijn nek in het water gedobberd; toen de band lek ging, bleek hij te kunnen zwemmen.

Maar nog fascinerender dan de omgeving was het fort zelf: een spannende plek, onderdeel van de militaire wereld van zijn vader, maar verlaten na de oorlog van 1914-1918 en sindsdien overgeleverd aan de natuur. In kruitkamer 15 had hij honderden oude handgranaten gevonden. Hij las de boeken die soldaten hadden achtergelaten. Er was een enorme sleutel, die op alle zware groene deuren paste. In een schuur

stond smalspoor met munitiewagens waarmee gescht be- diend kon worden. De dikke houten schotbalken voor ver- schillende sluizen van de Waterlinie lagen opgeslagen in een loods op het fortterrein.

Derk genoot van zijn ontdekkingstochten, maar moeder Aaltje had het zwaar. Het fortwachtershuis van het gezin had geen water, badkamer, keuken, elektra of riolering. Voor schoon water moest ze via de brug naar het fort in lokaal 6, de militaire keuken in onbruik. Ze verlangde terug naar Apeldoorn. Soms zag Derk haar huilend aan de keukentafel zitten. Hij begreep er niets van, hij had het hier geweldig naar zijn zin.

De fortwachter beurde één gulden per dag voor zijn werk, maar het fort bracht meer inkomsten met zich mee. De vis- serij in de gracht en de Werkendamse boezem eromheen werd verpacht. Vader en zoon tuinierden bovendien veel. Naast het huis was een tuin met fruitbomen, hazelaars, bes- sen en aardbeien. Tegenover het fort stonden bonen, kool, knolrapen, bieten en wortels. Ze hadden nog meer grond, die ze tegen een vergoeding van drie zakken aardappelen ver- pachtten aan een boer die er graan verbouwde. Soms goo- iden ze zelf een lijntje uit in de gracht. Ze aten snoek, baars, voorn, brasem, zeelt en paling.

Derk groeide er op tot een lange, krachtige knaap. Toen hem op weg van school een keer een bloedneus werd gesla- gen, zei zijn vader: vanaf nu ga je oefenen. Een loods werd in- gericht als krachthok. Iedere dag deed Derk oefeningen met gewichten en veren en hing hij aan de rekstok en de rin- gen. Hij werd gehard. Zijn vader kende nog meer manieren van zelfverdediging, zelfs dodelijke uit de Oost, maar die wil- de hij zijn zoon niet leren. Wel bracht hij hem plichtsbef bij, en vaderlandsliefde.